

*Стройкова С. А.,**кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри німецької філології**Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

ПРОПОЗИЦІЙНО-АСОЦІАТИВНА МОТИВАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ НАЙМЕНУВАНЬ РИБ

Анотація. Статтю присвячено когнітивно-ономасіологічному аналізу німецьких номенклатурних назв риб пропозиційно-асоціативного різновиду мотивації, які є композитами або складеними найменуваннями. Цей тип мотивації характеризується поєднанням в ономасіологічній структурі синтаксично несумісних компонентів, один з яких застосовано у прямому значенні, а інший – у метафоричному. Залежно від місця фіксації метафоричного складника в ономасіологічній структурі німецьких іхтіонімів виокремлено дві групи. Першу, найчисленнішу групу, утворюють німецькі іхтіоніми, в ономасіологічних структурах яких ядерний компонент представлено пропозиційним гіперонімом, а залежні компоненти є метафоричними знаками і мають переважно гештальтну природу уподібнення. Метафоричні мотиватори цієї групи німецьких іхтіонімів є простими іменниками у складі композитних назв і запозичені з різних донорських зон: ЛЮДИНА, ІНША ТВАРИНА, АРТИФАКТ, НАТУРФАКТ. Із донорської зони ЛЮДИНА застосовано позначення осіб за родом занять. Донорська зона ІНША ТВАРИНА постачає свої знаки на підставі зорових гештальтів. Предмети, запозичені з донорської зони АРТЕФАКТІВ, використано на позначення тіла риб або його частин на підставі зовнішньої схожості за формою. Донорська зона НАТУРФАКТ постачає метафоричні мотиватори гештальтного різновиду. До другої групи належать німецькі номенклатурні найменування риб, в яких ядерний компонент містить метафоричний мотиватор разом із пропозиційним у складі композита. Залежний складник таких номенклатурних назв риб може бути локативом на позначення місця перебування риби. Локатив наявний у складі ядерного складника композита диференціює позначену рибу від тварини, позначення якої використані для творення відповідної номенклатурної назви. У німецьких номенклатурних найменуваннях риб пропозиційно-асоціативного різновиду номінатори надають назві певного класифікаційного статусу та диференціюють видові назви шляхом вибору мотиваторів із різних донорських зон.

Ключові слова: іхтіонім, донорська зона, когнітивно-ономасіологічний аналіз, ментально-психонетичний комплекс.

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство загалом зорієнтоване на висвітлення проблеми взаємозв'язку мови і свідомості, виявлення співвідношення концептуальної й мовної, наукової й наївної картин світу. Найменування риб відображають складну взаємодію наукових і наївних уявлень певного народу про світ. Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою повного аналізу взаємодії наукової й наївної картин світу у німецькій іхтіологічній номенклатурі, а також спрямованістю нашого дослідження на перспективні галузі лінгві-

стики: когнітивну лінгвістику, лінгвоконцептологію, когнітивне термінознавство тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення найменувань іхтіофауни в науковій лінгвістичній літературі здійснено в різних аспектах. Номенклатурні назви риб (іхтіоніми) було розглянуто в лексико-семантичному та словотвірному ракурсах на матеріалі татарської мови О. Н. Бятіковою, узбецької мови З. М. Мірхаліковим, марійської мови Е. І. Пекшеєвою, російської мови Н. Ю. Меркуловим та Ю. В. Халюковим; у лінгвокультурологічному висвітленні на матеріалі слов'янських мов Р. Дайнюсом, у російській та слов'янських мовах в етимологічному та мотиваційному аспектах К. О. Березовською, А. С. Гердом, В. Т. Коломієць, В. В. Усачевою, у порівняльному висвітленні на матеріалі французької, англійської та української мов Н. В. Швець, а також у складі лексики рибальства в ономасіологічному, лексикографічному та дериваційному ракурсах в українській мові А. А. Берлізовим та І. Г. Липкевичем. У германістиці описано особливості номінації та варіювання найменувань об'єктів іхтіофауни в австралійському варіанті англійської мови (В. А. Коваленко). Однак номенклатура іхтіофауни в сучасній німецькій мові ще не була предметом дослідження, зокрема й в обраному нами когнітивно-ономасіологічному аспекті, що увиразнює актуальність нашого дослідження.

Метою нашої статті є комплексний аналіз механізмів пропозиційно-асоціативної мотивації німецьких найменувань риб.

Матеріалом дослідження послужили 236 пропозиційно-асоціативно мотивованих німецьких номенклатурних назв риб, вилучених шляхом суцільної вибірки з німецькомовних довідників “Die Meeresfische Europas” (упорядники Bent J. Muus і Jörgen G. Nielsen) та “Atlas der Meeresfische” (упорядники Rudie H. Kuiter і Helmut Debelius).

Головним методом аналізу пропозиційно-асоціативної мотивації німецьких іхтіонімів є методика когнітивно-ономасіологічного аналізу, розроблена О. О. Селівановою й апробована представниками її наукової школи на матеріалі різних мов (Я. В. Браницька, І. І. Казимир, В. В. Калько, О. В. Коновалова, Г. В. Кочерга, І. М. Литвин, Н. С. Рибалка, Г. А. Єрмоленко та ін.).

Когнітивно-ономасіологічний аналіз німецьких номенклатурних назв риб має два етапи: інтерпретацію ономасіологічних структур, яка потребує, насамперед, з'ясування номінативного статусу німецьких іхтіонімів. За номінативним статусом ці найменування представлені непохідними одиницями, дериватами, композитами та складеними найменуваннями. На другому етапі встановлено когнітивну модель у вигляді ментально-когнітивного комплексу (МПК), із якої реконструйовано моти-

ваційну базу німецьких назв риб [1, с. 383]. Мотиваційна база може відповідати пропозиції (на кшталт таксономії риб або предикатно-аргументної структури, яка описує життєдіяльність риби), а також метафоричній моделі асоціативно-термінальної частини МПК, відповідно до якої мотиватори найменувань риб є знаками інших донорських зон, а також модусного компонента оцінки, пов'язаною з чуттєвою сферою МПК. Залежно від статусу обраного мотиватором компонента МПК у масиві німецьких іхтіонімів ми, слідом за О. О. Селівановою, виокремили пропозиційно-диктумний, асоціативно-метафоричний, модусний та змішаний типи мотивації.

Виклад основного матеріалу. Змішана мотивація німецьких найменувань риб характеризується вибором мотиваторів різних фрагментів МПК [1, с. 485]. Цей тип мотивації встановлено щодо німецьких найменувань, одну ономасіологічну ознаку яких обрано із предикатно-аргументної частини диктуму пропозиції, що відображає істинну інформацію про риб; іншу – з модусу чи асоціативно-термінальної частини структури знань про позначене. З огляду на це, у складі змішаної мотивації ми виокремлюємо пропозиційно-модусний, пропозиційно-асоціативний та пропозиційно-асоціативно-модусний різновиди.

Пропозиційно-асоціативний різновид змішаної мотивації властивий німецьким номенклатурним назвам риб, одну ономасіологічну ознаку яких обрано з диктуму пропозиції, а іншу – з асоціативно-термінальної частини МПК. Ономасіологічна структура таких назв характеризується поєднанням синтаксично несумісних компонентів, один з яких застосовано у прямому значенні, а інший – у метафоричному, що потребує уточнень при декодуванні. Залежно від місця фіксації метафоричного складника в ономасіологічній структурі німецьких іхтіонімів ми виокремлюємо дві групи [2, с. 402].

Першу, найчисленнішу групу, утворюють німецькі іхтіоніми, в ономасіологічних структурах яких ядерний компонент представлено гіперонімом пропозиційного типу, а залежні компоненти є метафоричними знаками і корелюють із терміналами асоціативної частини МПК, мають переважно гештальтну природу уподібнення. Метафоричні мотиватори цієї групи іхтіонімів є простими іменниками у складі композитних назв і запозичені з різних донорських зон [там само].

Позначення осіб за родом занять застосовано із донорської зони ЛЮДИНА. Наприклад, у німецькій назві *Doktorfisch* (“Ihr Name berührt auf einem Merkmal, das sie klar von anderen Familien unterscheidet: die Dorne jeder Skalpele an den Seiten des Schwanzstiels, eines oder mehrere an jeder Seite” [3, с. 668]) метафоричний мотиватор ґрунтується на уподібненні виросту на тілі риби до скальпеля хірурга, а у німецькому іхтіонімі *Mönchsfisch* (“Der Rumpf ist von auffallend großen, dunkel umrandeten Schuppen bedeckt, ausgewachsene Tiere sind kastanienbraun, juvenile leuchtend blau” [4]) застосовано гештальтну подібність риби до стереотипного образу монаха.

Донорська зона ІНША ТВАРИНА постачає свої знаки на підставі зорових гештальтів. Так, у німецькій назві *Fuchshai* гіперонім інтегрується з метафоричним компонентом *Fuchs* з огляду на зовнішню подібність частини тіла риби до хвоста лисиці (“Oberlappen der Schwanzflosse extrem verlängert und fast so lang wie der restliche Körper” [5, с. 47]). У німецькому найменуванні *Schlangentachelrücken* (“Sehr schlanke und

langgestreckte Fische mit einer langen Rückenflosse, die aber vor der Schwanzflosse endet” [5, с. 209]) використано зорову подібність тіла риби до змії. Метафоричний мотиватор у німецькій назві *Wespenfische* (“...bekamen ihren Namen von den überdimensionalen Brustflossen” [3, с. 186]) ґрунтується на схожості великих черевних плавців риби до крил осі.

Предмети, запозичені з донорської зони АРТЕФАКТИВ, використано на позначення тіла риб або його частин на підставі зовнішньої схожості за формою. Так, метафоричний мотиватор німецької назви *Gabeldorsche* (“Sie haben ihren Namen von den langen, dünnen, am Ende gegabelten Bauchflossen” [4]) ґрунтується на схожості роздвоєного черевного плавця риби до виделки.

Донорська зона НАТУРФАКТ також постачає метафоричні мотиватори гештальтного різновиду. Приміром, залежний компонент німецької назви *Regenbogenfisch* мотивований метафоричним знаком на підставі візуальної подібності переливчастих смуг на тілі риби до веселки (“Rötlich schillernder Strich verläuft entlang jeder Körperseite. Dunkle Flecken auf Kopf, Körper, Rücken” [5, с. 106]). У німецькій назві *Sonnenbarsche* (“Завдяки строкатому забарвленню й переливчастій лусці названі “сонячними окунями” [4]) використано гештальтну подібність забарвлення тіла риби сонцю.

У цій групі в німецьких іхтіонімах нерідко застосовано одночасно два чи три метафоричні компоненти з різних донорських зон. Наприклад, у німецькому номенклатурному найменуванні *Grasnadel* використано кореляцію двох метафоричних компонентів донорських зон АРТЕФАКТИВ на підставі зовнішнього уподібнення за формою тіла та НАТУРФАКТ з огляду на подібність забарвлення риби до кольору трави (“Der Grasnadel hat einen sehr langgezogenen, dünnen Körper und wird bis zu 30 Zentimeter lang. Die Schnauze mit dem oberständigen Maul ist pipettenartig verlängert und seitlich abgeflacht. Der Rücken und die Flanken sind grün bis grau gefärbt” [4]). Інтеграцію трьох метафоричних компонентів застосовано у назві *Faltenknurrhahn*, мотиваційною базою якої є поєднання мотиватора *Hahn* з дієсловом *knurren* на підставі аналогії зорових гештальтів для першого компонента (забарвлення риби нагадує забарвлення півня), другого – слухових гештальтів (риба видає звуки схожі на буркотіння) (“Körper mit deutlichen, senkrechten Hautfalten überzogen, die von der Seitenlinie ausgehen. Mittels spezieller Muskeln kann die Schwimmblase zum Vibrieren gebracht werden, und die so erzeugten, dumpf knurrenden Laute gaben der Familie ihren Namen” [5, с. 169–172]) [6].

Гештальтна природа змішано мотивованих німецьких номенклатурних назв риб здебільшого представлена суміщенням предметних сфер на рівні партитивів, тобто частини тіла риб уподібнено до частин тіла іншої тварини (*Schlangenkopffisch* – “Der wegen großen Mauls und der großen Schuppen als schlangenartig erscheinende Kopf ist etwas abgeflacht, der Unterkiefer steht etwas vor” [4], а також *Löwenkopfcichlide*); артефактив (*Beilbauchfische* – “Der Name stammt von der ungewöhnlichen Körperform” [3, с. 361]; *Schildzahnhai* – “Die Zähne beider Kiefer haben eine lange, zentrale Spitze, und mehrere kleine Nebenspitzen. Die Zähne des Unterkiefers sind auch bei geschlossenem Maul sichtbar” [4]); натурфакту (*Blattschuppiger Schlingerhai* – “Kräftige Dorne vor den Rückenflossen. Ober- und Unterkieferzähne von unterschiedlicher Gestalt, aber alle einspitzig” [5, с. 54]).

Партитиви структури знань про позначене представлено метафоричними знаками донорської зони ЛЮДИНА й корелюють з рівнем якості (так, у залежних компонентах німецьких назв *Dicklippige Meeräsche* (“Oberlippe etwa so dick wie der Puppillendurchmesser und bei großen Tieren mit hornigen Knötchen an der Unterkante” [5, с. 146] та *Dünnlippige Meeräsche* (“Oberlippe dünner als Augendurchmesser und ohne hornige Knötchen bei großen Tieren” [5, с. 147]) реалізовано поєднання пропозиційного та метафоричного різновидів мотивації з огляду на візуальну подібність тонких або товстих губ риби до губ людини) або кількості (наприклад, у залежному компоненті німецького найменування *Verbärtelige Seequappe* складник рівня кількості поєднаний із соматизмом людини за аналогією будови частини тіла (“Eine Kinnbartel, 2 zusätzliche Barteln auf der Schnauze” [5, с. 140]).

Неметафоричні партитиви можуть ускладнюватися за рахунок поєднання в композитній структурі з метафоричним знаком на позначення частини забарвлення тіла риб на підставі гештальтного типу метафоризації. Приміром, у німецькій назві *Sternflecksalmmler* (“Ein auffälliger Schulterfleck ist von tiefschwarzer Farbe. Die Rücken-, After- und Bauchflossen tragen einen schwarzen Fleck der zum Körper zitronengelb und zur Flossenspitze weiß abgegrenzt wird” [4]) пропозиційний партитив *Fleck* інтегрується з мотиватором донорської зони НАТУРФАКТ з огляду на зовнішню подібність цяток на тілі риби до зірок. У німецькому іхтіонімі *Goldstreifenbarsch* (“Bei einer Größe von fünf Zentimeter haben sie drei, ab einer Länge von acht Zentimeter sechs gelbe Längsstreifen” [4]) пропозиційний партитивний компонент *Streifen* корелює з метафоричним мотиватором, обраним з донорської зони НАТУРФАКТ, предметної сфери МЕТАЛ на підставі схожості зорових гештальтів. Мотиваційна база німецького найменування *Silberstreifen-Panzerwels* (“Die Männchen sind etwas kleiner und intensiver gefärbt; die Rückenflosse ist höher und spitzer; die Weibchen werden etwas größer und haben eine vollere Bauchpartie” [4]) представлена поєднанням пропозиційного партоніма на позначення забарвлення риби з мотиваторами донорської зони НАТУРФАКТ.

До другої групи пропозиційно-асоціативного різновиду змішаної мотивації належать німецькі номенклатурні найменування риб, в яких ядерний компонент містить метафоричний мотиватор разом із пропозиційним у складі композита.

У межах цієї групи переважають німецькі іхтіоніми, в яких метафоричний мотиватор суміщений в ономаціологічній структурі з мотиваторами партитивного та кількісного рівнів. Так, в ономаціологічній структурі німецької номенклатурної назви *Großäugiger Ährenfisch* (“Augendurchmesser größer als Schnauzenlänge” [5, с. 148]) ядерний складник інтегрує гіперонім та знак, запозичений з донорської зони РОСЛИНА за аналогією забарвлення тіла риби. У німецькому найменуванні *Langflossen-Fledermausfisch* (“Jungfische haben sehr lang ausgezogene und Rücken- und Afterflossen. Adulte Fische bekommen eine mehr diskusförmige Gestalt, die Flossen sind im Verhältnis zum Körper nicht mehr so hoch, der Körper wird silbergrau” [4]) пропозиційно мотивований компонент представлено партонімом на позначення частини тіла риби, а метафорично мотивований компонент з донорської зони ІНША ТВАРИНА спирається на візуальне уподібнення цих риб до кажанів.

Залежний складник таких номенклатурних назв риб може бути локативом на позначення місця перебування риби. Приміром, у німецькому іхтіонімі *Nil-Kugelfisch* локативний мотиватор із значенням безпосереднього середовища перебування риби (“Herkunft: Ägypten, Nilmündung, bis Zentral- und Westafrika” (6)) поєднано з метафоричним знаком, транспонованим з донорської зони АРТЕФАКТІВ з огляду на деяку зовнішню схожість з іменованою рибою (“Das auffälligste Merkmal dieser Familie ist ihre gedrungene, rundliche Körperform und ein endständiges Maul mit einem kräftigen Gebiß aus einer Zahnplatte” [3, с. 702]). Локатив як позначення континенту, у водах якого водиться риба у німецькій назві *Arktischer Laternenfisch* поєднано з метафоричним мотиватором, який ґрунтується на візуальній подібності світлових органів цієї риби до ліхтарів (“Die beiden letzten Leuchtorgane unten vor Schwanzflosse sind weit abgesetzt von den übrigen entlang Bauchkante” [5, с. 111]).

Іноді локатив наявний у складі самого ядерного складника композита й диференціює позначену рибу від тварини, позначення якої використані для творення відповідної номенклатурної назви. Приміром, використання пропозиційно мотивованого локатива як позначення типу водойми, в якому водиться риба, у німецькій назві *Seewolf* поєднано з метафоричним мотиватором, запозиченим з донорської зони ІНША ТВАРИНА, який ґрунтується на візуальній подібності цієї риби до вовка (“Goßwüchsige Fische mit länglichem Körper, großem Kopf, breit gerundeter Schnauze und massiven, kräftigen Zähnen” [5, с. 211]). Локативний мотиватор у німецькому найменуванні *Seepapageien* демонструє місце поширення риби (“...bewohnen in großen Gruppen ausschließlich tropische Meere” [4]), а метафоричний знак *Papagei* вказує на подібність цієї риби до папути на базі аналогізації зорових гештальтів (“Ihre Kieferzähne sind zu einem Schnabel verwachsen” [4]). Такий самий механізм мотивації спостерігається в номенклатурній назві *Meerrabe*, в якій локатив репрезентує місце розповсюдження риби (“Er lebt am Kontinentalschelf Westeuropas und Westafrikas zwischen Südeuropa und -irland und Senegal, bei den Kanaren und den Kapverden, ferner im Mittelmeer (nördliche Küsten, südliche nur bis Algerien) und auch noch im westlichen Schwarzen Meer – bis in ca. 200 m Tiefe” [4]), а метафоричний мотиватор спирається на подібність забарвлення риби до ворони (“Seine Färbung ist ein dunkles (Oliv-)Braun mit violetter Schimmer” [4]).

Гештальтний різновид метафоризації опосередковує мотивацію найменування *Virginia-Grünzer*, у якому локатив (“Er lebt im tropischen, westlichen Atlantik von den Bermudas bis Brasilien, in der Karibik und an der östlichen Küste Mittelamerikas” [4]) поєднано з асоціативно мотивованим ядерним компонентом, що вказує на подібність цієї риби до свині на базі аналогізації слухових образів (“Seinen deutschen Namen verdankt er seiner Fähigkeit, mit Hilfe der Schlundzähne und der Schwimmblase grunzende Töne von sich zu geben” [4]).

Отже, у німецьких номенклатурних найменуваннях риб пропозиційно-асоціативного різновиду змішаної мотивації номінатори надають назві певного класифікаційного статусу та диференціюють видові назви шляхом вибору мотиваторів із різних донорських зон. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у когнітивно-ономаціологічному аналізі мотивації всього спектра німецьких найменувань риб з метою з’ясування цілісного погляду на відповідний фрагмент наукової картини світу німецького народу.

Література:

1. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : “Довкілля-К”, 2010. 844 с.
2. Стройкова С. А. Пропозиційно-асоціативна мотивація німецьких іхтіонімів // Україна і світ: діалог мов та культур: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 30 березня – 1 квітня 2016 року. Київ, Вид. центр КНЛУ, 2016. С. 401–403.
3. Rudie H. Kuitert. Atlas der Meeresfische. The Czech Republic: KOSMOS Verlag, 2009. 728 S.
4. Wikipedia: Die Frei Enzyklopädie [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.wikipedia.de>
5. Bent J. Muus. Die Meeresfische Europas. Stuttgart : KOSMOS Verlag, 1998. 336 S.
6. Стройкова С. А. Змішана мотивація німецьких іхтіонімів // Вісник Черкаського університету. Серія “Філологічні науки”. 2014. Вип. 300. С. 58–62.

Stroykova S. Propositional-associative motivation of the German fish namings

Summary. This article concentrates on the peculiarities of the German fish namings’ onomasiological structures revealed by means of the cognitive-onomasiological analysis. Such nomenclature fish namings are either composites or compound words, characterized by the propositional-associative type of motivation. This type of motivation comprises syntactically incompatible components in its onomasiological structure, one of which is used in its direct meaning, and the other component

functions in its figurative meaning. Two groups of the German ichthyonyms are explained on the basis of the metaphorical component fixation in the onomasiological structures. The first, most numerous, group represents the German ichthyonyms that are characterized by the propositional hypernym in the nuclear part of their onomasiological structures. Dependent components in these structures are metaphorical signs that predominantly have gestalt nature of association. Metaphorical motivators in this group of the German ichthyonyms are simple nouns in the composite namings and they are borrowed from various source domains, such as HUMAN BEING, ANIMALS, ARTEFACTS, NATURFACTS. These domains help to properly name fish body or their parts based on the outer similarity, gestalt, and visual associations. The second group encompasses the German nomenclature fish namings with metaphorical motivator in parallel with the propositional motivator in the nuclear component of the composite. The dependent component of these German nomenclature fish namings serves as a locative to highlight fish location. Locative in the nuclear component of composites differentiates the named fish from animal; in this case namings are used to form certain nomenclature terms. Nominators of the German nomenclature fish namings that are characterized by propositional-associative type of motivation give a certain classification status to the namings and differentiate them by means of choosing motivators from various source domains.

Key words: ichthyonyms, source domain, cognitive-onomasiological analysis, mental-psychonetic complex.